

Оригинални научни рад
УДК: 811.163.41'373.22'373.611
DOI: 10.5937/zrffp53-41098

ДЕРИВАЦИОНЕ И СЕМАНТИЧКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ЗООНИМСКИХ ОНОМАТОПЕЈА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Гордана Р. ШТАСНИ¹
Гордана Р. ШТРБАЦ²
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику

---

¹ gordanastasni@ff.uns.ac.rs

² gordana.strbac@ff.uns.ac.rs

Рад примљен: 10. 11. 2022.

Рад прихваћен: 23. 3. 2023.

ДЕРИВАЦИОНЕ И СЕМАНТИЧКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ЗООНИМСКИХ ОНОМАТОПЕЈА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Кључне речи:
зоонимске
ономатопеје;
семантичко-
-деривациони
потенцијал;
блокирање;
деривациони смер;
српски језик.

Сажетак. У раду се разматрају деривационе и семантичке карактеристике ономатопеја којима се опонаша оглашавање животиња, што је означено термином зоонимска ономатопеја. Ове јединице су по свом морфолошком и комуникативном обележју првенствено узвици. Ипак, од осталих ономатопејских речи, зоонимске ономатопеје се издвајају по продуктивности, као и по својим семантичко-деривационим карактеристикама, које ће у овом раду бити разматране. Поред тога, сагледани су и узроци блокирања даљих деривата у посматраној лексичкој групи, као и проблеми у вези са утврђивањем деривационог смера. Методологија примењена у раду обухвата поступке уобичајене за семантичко-дериватолошка истраживања: анализу творбене структуре деривата и примену елементарна компонентијалне анализе у тумачењу семантичког варирања посматраних јединица.

Увод

Ономатопејске речи у српском језику схваћене су као ознаке за различите звучне феномене којима се опонаша оглашавање животиња (*ав-ав*, *му*) или каквих других звукова у природи (*клок*, *фију-фију*), затим за оне звукове које емитују одређени уређаји или механизми док раде (*џик-џак*, *шкљоц*), те оне које производи човек услед каквих активности (*дуй*, *џај-џај*, *џбус*) или одређених физиолошких и других процеса који се одвијају у људском телу (*мљац*, *шу-шу*) и сл. Оне се обично у граматикама и другим приручницима српског језика одређују као узвици (Ајџановић, 2022, стр. 140–141; Пипер и Клајн, 2013, стр. 217; Стевановић, 1964, стр. 398) или партикуле (Мразовић и Вукадиновић, 2009, стр. 509–512). Без обзира на то што узвици традиционално представљају део граматичких описа српског језика, њихова језичка природа се у појединим теоријским приступима, посебно онима који превазилазе граматички односно морфосинтаксички аспект, доводи у питање. Како наводи И. М. Глигорић (Gligorić, 2017, стр. 344), то је посебно случај прагматички заснованих приступа језику, где се узвици посматрају као прагмема, уз разликовање различитих нивоа ујезичења нејезичких (гестовних) кодова по којима се узвици не сматрају у потпуности ујезиченим.

Ономатопејске речи су у србистичкој литератури обрађене спорадично, с фокусом на поједине детаље. Изостанак њиховог потпунијег описа, на морфолошком, творбеном, семантичком, лексичком и синтаксичком нивоу, говори о томе да су оне на својеврстан начин маргинализоване, те да их лингвисти прећутно смештају на периферију лексичког система, где оне суштински не припадају. О томе сведоче речнички подаци, који откривају да њихов број у српском језику није занемарљив, те да многе од њих дају деривате који заузимају веома важно место у лексикону, именујући неке сасвим уобичајене појаве из непосредног човековог окружења (нпр. *џбус* > *џбуснуји* > *џбусак*, *џрас* > *џраснуји* > *џрасак*).

Предмет истраживања, циљ рада и методолошка процедура

Предмет овог истраживања представљају зоонимске ономатопеје, тј. средства у лексичком систему која су мотивисана реалним појавама у ванјезичкој стварности – онако како човек чује и расположивим гласовима у свом језику формира одговарајући израз као ознаку за оглашавање дате животиње. Стога је оправдано становиште да структуралистички приступ језичком знаку као арбитарном није прихватљив у случају ономатопеја и узвика, као ни став да су ове језичке јединице споредног значења, те да нису органски елементи система и да је њихово симболичко порекло спорно (Varšot, 2014, стр. 11).³

Процес стварања ономатопејског израза за опонашање оглашавања животиња укључује: идентификацију животиње на основу човекове аудитивне перцепције њеног оглашавања, имитацију животињског оглашавања расположивим фонетским средствима у датом језику, те лексикализацију и граматикулизацију (ојезичавање) имитативног обрасца, који ономатопејском изразу обезбеђује статус речи. Ономатопеја стога често функционише као акустички, језиком уобличен, репрезентант датог зоонимског денотата, што потврђује могућност употребе таквог узвика у именичкој служби. Наиме, звуци које стварају животиње су међу првим речима које деца науче. Зато се уместо зоонима у дечјем говору сусреће зоонимска ономатопеја као адекватна замена за зоонимску лексему (*Где је ав-ав? Ав-ав љрчи.*).

Употреба ономатопеја је дискурсно условљена – честа је у дечјем говору, књижевности за децу, стриповима, а с обзиром на акустичке вредности (кратак израз, фонолошки експлозиван, засићен асонантним или алитеративним гласовним комбинацијама), ономатопеја уопште представља и стилско језичко средство.⁴

Зоонимске ономатопеје такође у извесној мери одражавају и улогу коју животиње имају у датој култури. Реч је, наиме, о избору (селекцији) животиња чије оглашавање мотивише стварање ономатопејског израза који је део лексичког фонда српског језика. То су у првом реду домаће

³ Људско опонашање животињског комуникационог звучног сигнала у основи је једне од најстаријих хипотеза о постанку језика Ј. Г. Хердера (1772), која се заснива на уверењу да речи потичу од ономатопеја, тј. од опонашања звукова из природе. У контексту свог времена ова теорија представља иновативан пример хипотезе о постанку језика (Fitch, 2010). Потреба за ономатопејским изразом свакако да је постојала, а разлог њиховој појави можда би се могао објаснити Пинкеровим и Блумовим схватањем о природној селекцији као основним механизмом развоја језика уопште (Pinker & Bloom, 1990).

⁴ „Свесно стварање и употребљавање ономатопејских речи често је у књижевности, нарочито у поезији, ради појачавања изражајности комбинацијом речи у којима се осећа извесна кореспонденција између звуковог израза и садржаја, значења (нпр. и цврчи, цврчи цврчак на чвору црне смрче [Назор, Цврчак])“ (RKT, 1986, стр. 506).

животиње с којима је човек у непосредном контакту (пас, мачка), животиње које човек гаји (овца и јагње, коза, бик и во, магарац, свиња, кокошка, петао и пиле, гуска), животиње које су у човековом окружењу и инсекти, које често чује, а не види (миш, жаба, зрикавац, оса), затим птице као животиње познате по специфичном оглашавању (гавран, врана, грлица, голуб, сова, гугутка, врабац), ретко дивље животиње (вук, медвед) или животиње које не живе на нашим просторима (лав, слон).

Циљ рада је да се, на основу одабраних примера, ексцерпираних из шестотомног *Речника српскохрватској књижевној језика* Матице српске (у даљем тексту РСМ) и једнотомног *Речника српској језика* Матице српске (у даљем тексту РСЈ),⁵ опишу деривационе и семантичке карактеристике зоонимских ономатопеја, те да се на основу резултата анализе укаже на значај дате скупине речи и њено место у лексикону српског језика.

Основна методолошка процедура заснива се на класичној творбеној анализи – рашчлањивању деривата на творбене форманте с намером да се утврди творбени модел и деривациони статус одређених јединица, те разматрање информација семантичког типа које су садржане у формантима (основи и афиксалима) и њиховог утицаја на стварање значења деривата. С тим у вези, проблематизовано је утврђивање деривационог смера у случајевима када у систему изостаје или је евентуално нерегистрован ономатопејски узвик као мотиватор за даљу деривацију. Сагледани су такође и узроци који доводе до блокирања даље деривације. Увид у предиктабилност могућих деривата стиче се на основу састава и обима развијених гнезда чији је мотиватор ономатопејска реч.

Семантички аспекти зоонимских ономатопеја размотрени су на основу компоненцијалне анализе, с циљем да се утврде активне компоненте значења које имају улогу индуктора нових семантичких реализација у оквиру полисемантичних ономатопејских јединица, како мотивних речи тако и деривата код којих је идентификована семантичка дисперзија.

Деривационе карактеристике зоонимских ономатопеја

На деривационом плану могу се уочити извесне законитости понашања зоонимских ономатопејских речи. Оне се у првом реду тичу њиховог деривационог потенцијала, који се огледа у способности индуковања деривата,

⁵ *Речник српскохрватској књижевној и народној језика* САНУ послужио је као контролни извор грађе (у даљем тексту РСАНУ). За ову прилику одабрано је двадесетак јединица (с дериватима), које су иначе део знатно обимнијег корпуса у оквиру једног ширег и свеобухватнијег истраживања о ономатопејским речима уопште у српском језику. Одабрани су репрезентативни примери, који на најбољи начин илуструју семантичко-деривационе карактеристике зоонимских ономатопеја.

што укључује заправо проблем блокирања, који ће најпре бити размотрен. У случајевима када ономатојеје испољавају деривациону способност, као посебно питање намеће се идентификовање мотивне речи и утврђивање мотивационог смера. Када је ономатојејски узвик регистрован у речнику као засебна лексичка јединица, претпоставка је да преузима функцију основног мотиватора, који индукује целокупан даљи деривациони процес. Међутим, проблем настаје у ситуацијама када таква јединица није потврђена у речнику, али су у лексикону забележени глагол или именица с несумњиво ономатојејском основом. Ово је уједно и кључно место у деривационим процесима зоонимских ономатојеја уопште, због чега ће и томе бити посвећена посебна пажња у даљем излагању.

Веома су ретке зоонимске ономатојеје које немају улогу мотиватора. Блокирања даље деривације могу бити условљена различитим чиниоцима. С једне стране, изостанак даље деривације може бити последица њиховог гласовног склопа: нпр., *īp* је узвик за подражавања гласања неких животиња (нпр. режања пса, гласа грлице и сл.),⁶ али се ова основа, са обично поновљеним или продуженим изговором гласа *p*, не комбинује с продуктивним глаголским суфиксима *-аїи*, *-еїи*, *-иїи* итд. (као, на пример, у глаголу *īцаїи*).⁷

Разлог блокирања глаголских деривата такође може бити и постојање одговарајуће лексичке јединице којом се указује на оглашавање животиње: према ономатојејама *ав* / *ав-ав*, *вау* / *вау-вау*, којима се опонаша лавез (паса, лисица и сл.) постоји глагол *лајаїи* (чија се ономатојејска основа *лај-*, *лав-* чува само у појединим дијалектима српског језика). Ипак, глагол *лајаїи* има развијено семантичко-деривационо гнездо с дериватима различитог деривационог статуса и значења. Мотивни глагол је двозначан – с примарном реализацијом ‘одавати кратке одсечне гласове (о псу и сл. животињама)’ и секундарним фигуративним и погрдним значењем – ‘причати, говорити; говорити ружно о некоме’ (РМС). Од глагола је изведен читав низ глаголских деривата у које се преноси целокупан семантички садржај мотивне глаголске речи. У неким случајевима њихова примарна реализација је ономатојејска, а секундарне припадају домену говорне активности: *разлајаїи се*, *излајаїи се*, *лајуцкаїи*, *лануїи*, *долајаїи*, *одлајаїи* (> *одлајаваїи* > *одлајавање*), *залајаїи* (> *залајаваїи*,

⁶ Овом ономатојејом се опонаша и глас малог детета, грготање, клокотање течности, пуцњеви итд.

⁷ У структури глагола *īцаїи*, који је несумњиво ономатојејског порекла, заступљен је суфикс *-аїи* (*īц-аїи*), али је основа *īц-* семантички удаљена од ономатојеје *īр/īррр*, о чему сведочи и значење глагола *īцаїи* 1.а. ‘имати прекиде дисања независно од воље (у плачу и узбуђењу), праћене неодређеним грленим звуком’; б. ‘имати такве прекиде кад што западне у гркљан (при јелу и пићу)’; 2. фиг. ‘борити се с крајњим тешкоћама’ (РМС).

залајуцкайи), налајаји се, њрелајаји, њролајаји, разлајаји, узлајаји се, облајаји (> облајаваји), олајаји (> олајаваји > олајавач). Истом гнезду даље припада глаголска именица *лајање* и други деривати првог степена: атрибутивна именица с погрдним значењем *лајало* и секундарним соматским ‘уста, њушка, губица’ и именица *лавез* ‘оштар испрекидан глас пса, лисице и сл. животиња, лајање’ (РМС). Првостепени придевски дериват *лајав* 1. ‘који много лаје (о псу)’; 2. фиг. погрд. ‘који ружно говори о другима; који много и којешта прича’ има сопствено микрогнездо унутар којег се налазе атрибутивне именице *лајавац* ‘онај који је лајав’, *лајавица* 1. ‘кучка, куја која много лаје’; 2. погрд. ‘лајава особа (обично женска)’; 3. покр. ‘лавез’, *лајавка* погрд. ‘лајава особа (обично женска)’ и деадјективна именица *лајавост* (РМС).

Један од узрока блокирања јесте и постојање различитих обличких варијаната за означавање истог ономатопејског садржаја. Једноставнија форма на фонетском плану углавном не мотивише творбу даљих деривата, док она сложеније структуре има израженији деривациони потенцијал, што илуструје однос међу ономатопејама *де* и *гле* ‘узвик за подражавање блејања овце, јагњета’. За разлику од форме *де*, узвик *гле* индукује глаголски дериват *глејаји* 1. ‘пуштати глас *гле* (о овци, телету); подражавати, опонашати глас овце, телета’; 2. а. ‘говорити глупости, лупетати’; б. ‘бленути, зијати, зурити’ (РМС), а од њега су даље изведени: глаголска именица *глејање*, квалификативни и симилативни придев *глејав* ‘који је налик на блејање, сличан блејању’, те индивидуална песничка твореница – *глејукуша* ‘овца’ (РМС).⁸

На деривационом плану мотиватори чија је форма редуплицирана имају израженији потенцијал у односу на нередуплицирани облик. На пример, *ју* је без даље деривације, за разлику од форме *ју-ју*, која индукује глагол *јујушаји*, а од њега се изводе именице *јујушање* и *јујуш* 1. ‘глас гугутке, гугутање’; фиг. ‘гукање мале деце; говор драге особе’, те придев *јујушав* ‘који је пун гугута, сличан гугуту’ (> *јујушаво* ‘гугућући; слично гугутању, гукању’). Гнезду припада и зооним *јујушка* 1. зоол. ‘птица слична грлици *Streptopelia risoria*’; 2. бот. покр. ‘кукута’ (> *јујушкин*, *јујушкица*) (РМС). Иста ономатопеја мотивише творбу глагола *јујукаји*, од којег се изводи његова перфективна форма *јујукнуји*.

⁸ Слично је и са варијантним ономатопејама *ци* (обично поновљено) и *цију* ‘узвик за подражавање танког пискавог гласа који пуштају мишеви, птићи, ситније птице’. Двосложни узвик *цију* мотивише глаголски дериват *цијукаји* 1. ‘одавати пискав, продоран глас (о птицама, мишевима и сл.)’; 2. а. ‘шкрипати’; б. ‘пиштати, звиждати’, који даље даје перфективну форму *цијукнуји* ‘огласити се цијуком, про-извести цијук’, као и именице *цијук* а. ‘висок, танак, пискав глас којим се оглашавају мишеви, ситније птице и сл., цијукање’; б. ‘цилик (1а)’; в. ‘шкрипа, шкрипање’ односно *цијукање*, те симилативни придев *цијукав* ‘који је као цијук, сличан цијуку’ (РМС).

Већина зоонимских ономатојејских узвика има функцију мотивне речи, тј. индукује деривациони процес. Њихова гнезда имају прилично уједначен састав. Најпродуктивнија је творба глаголских деривата првог степена, којима се означава сам процес оглашавања одређене животиње (ономатојеја > глаголски дериват), а они ће даље иницирати творбу деривата с граматичким значењем – глаголске именице: *бек* > *бекаџи* > *бекање*, *дека*; *дле* > *длејаџи* > *длејање*; *ја* > *јакаџи* > *јакање*; *ју-ју* > *јујуџаџи* > *јујуџање*, *јујуџи*; *ију* > *ијукаџи* > *ијукање*, *ијук*; *фрк* > *фркџаџи* > *фркџање*, *фрка*; *цврк* > *цвркуџаџи* > *цвркуџање*, *цвркуџи*; *цвр* > *цвркаџи* > *цврк*, *цврка* итд.

Глаголске именице са суфиксом *-ње* са ономатојејском основом имају двокомпонентни семантички садржај. Оне функционишу као имена радње, те су семантички еквивалентне глаголу, а садрже и елементе процесуалности. Њима су најприближније по значењу именице са суфиксом *-ка* (*њакање* и *њака*), док оне са суфиксом *-еџи*, *-оџи*, *-уџи*, *-ук* означавају резултативност радње (оно што настаје као резултат оглашавања животиње), те стога у свом семантичком садржају имају компоненту која носи информацију о карактеристичном животињском гласу.⁹ Ови суфикси се јављају у именицама са ономатојејским или неким другим значењем. Ономатојејским именицама се означава: а) покрет праћен звуком; б) само звук и в) само покрет. Према налазима Р. Драгићевић (1998, стр. 124), нешто је мање именица којима се означава само звук. То су обично оне које опонашају оглашавање људи или животиња, а ови суфикси, поред тога што служе за граматичко уобличавање именица, вероватно имају улогу у допуњавању информације о врсти звука који се тим именицама означава).

Првостепени глаголски дериват, такође, мотивише творбу другостепених придева којима одговара трансформациони модел X (мотивни глагол) → који (много – интензификатор) X-ује, тј. придевским дериватима указује се на својство испољено као склоност ка интензивнијем оглашавању, нпр. *цвркуџаџи* > *цвркуџав* ‘који много цвркуће’ (РМС). Осим тога, могућа је и творба симилативних придева: *цијукаџи* > *цијукав* ‘који је као цијук, сличан цијук’; *длејаџи* > *длејав* ‘који је налик на длејање, сличан длејању’ (РМС). Творба придева веома је значајна, будући да се у даљим деривационим актима од њих граде деривати вишег степена у чији се семантички садржај у потпуности преноси значење придева. Најчешће се од придева добија прилог, настао конверзијом (*цвркуџаџи* > *цвркуџав* > *цвркуџаво*; *сикџаџи* > *сикџав* > *сикџаво*), као и деадјективне (*јракџаџи* > *јракџав* > *јракџавосџи*) и друге именице (*сикџаџи* > *сикџав* > зоон. *сикџавица*).

⁹ Иначе, суфикси *-аџи*, *-еџи*, *-оџи*, *-уџи* прасловенског су порекла, а *-џи* је изворно суфикс који је додаван ономатојејама. Тврди полугласник је касније давао различите рефлексе, једначећи се са вокалом основе (Skok, 1971, стр. 74).

Придевски деривати изведени су доследно суфиксом *-ав* у комбинацији са основом глагола. Већина ових изведеница односе се на глас (људски или животињски) или на звук уопште (Клајн, 2003, стр. 254). У структури именичких деривата са човеком као денотатом заступљен је суфикс *-(а)и*, који је продуктиван у творби именица овога семантичког типа. Оне се такође могу извести и суфиксом *-ло* у комбинацији с основом глагола (*ірокїшаиши* > *ірокїшало*), који доприноси и стилској обојености деривата, која често проистиче из саме семантике глагола (Ајџановић, 2008, стр. 59). Структуру зоонима *сикїшавица* могуће је двојачко интерпретирати: а) она која сикће (Го + *-авица*) или б) она која је сиктава (По + *-ица*). Употреба суфикса *-авица* у комбинацији са основом глагола није ретка у грађењу зоонима (*їијавица*, *кукавица*, *їлискавица* [вероватно од *їлискаїи* ‘праћакати се’]), мада је у појединим случајевима могуће претпоставити и придевску мотивацију (*декавица* од ретког придева *декав*) (Клајн, 2003, стр. 121).

Глаголи ономатопејског порекла, као што показује грађа, веома су продуктивни. Међутим, они су најчешће деривати првог степена, а њихова мотивна реч је, како је претходно утврђено, зоонимски ономатопејски узвик. Посебан проблем пак тиче се деривационог статуса оних речи, углавном глагола и именица, које несумњиво осећамо као мотивисане, али чији мотиватори нису потврђени у одговарајућим лексикографским приручницима. Такав је, на пример, глагол *ірокїшаиши*. Ова глаголска лексема доводи се у семантичко-деривациону везу са ономатопејским узвизима *іро* и *ірок*, који имају употребну вредност, али нису регистровани у речницима српског језика (РСАНУ, РМС, РСЈ). На то указује и сама лексикографска дефиниција примарног значења дате лексеме *ірокїшаиши* 1. ‘пуштати гласове: *іро*, *ірок*, роктати’ (РМС), што значи да се, без обзира на изостанак потврде у изворима, одговарајући ономатопејски узвик може реконструисати, те се глагол сматра његовим дериватом првог степена.¹⁰ Од њега се као деривати вишег степена даље изводе придев *ірокїшав* ‘сличан гроктању; грохотан’ (> *ірокїшаво* ‘као кад се грокће, грокћући’), атрибутивна именица *ірокїшало* ‘гунђало’ и глаголске именице *ірокїшање* и *ірокої* 1. ‘грактање’; 2. ‘грохот’ (РМС).

Постоји изванредан број ономатопејских именичких лексема које успостављају корелацију с одговарајућом глаголском речју, те би се решавање питања деривационог статуса оваквих речи могло односити на постављање једне од двеју група речи у улогу мотиватора. Уколико се глагол уведе као мотиватор, његови именички деривати су првог степена. Ако

¹⁰ Форма *іроф* у РСАНУ, забележена као ономатопејски узвик за подражавање гроктања свиња, неуобичајена је за савремени српски језик и, како извори показују, представља дијалектизам. На основу дефиниције у РМС глагола *ірокїшаиши* очекивана ономатопејска форма је *ірок*. Поред тога, ономатопејски узвик *іроф* не даје даљу деривацију.

се пак крене од претпоставке установљене у литератури да ономатопејске именице могу имати мотивациону функцију у деривацији глагола, тј. да „урликајџи, ћурликајџи и циликајџи могу бити од именица урлик, ћурлик односно цилик“ (Грицкат, 1955, стр. 65), тада је потпуно другачије устројство деривата на основу деривационог степена. Нпр.:

0 <i>арлаукати</i> завијати (о псу); викати, лармати	0 <i>арлаук</i> м завијање (паса); вика, ларма
1<0 <i>арлаука-ње</i> с гл. им. од арлаукати	1<0 <i>арлаук-ати</i> завијати (о псу); викати, лармати
1<0 <i>арлаук-ø</i> м завијање (паса); вика, ларма	2<1 <i>арлаука-ње</i> с гл. им. од арлаукати

Формално гледано, изведенице су сложеније од мотивне (основинске) речи, што наводи на помисао, како каже Б. Ћорић (2008), да би се овај формални критеријум могао примењивати универзално: свака морфематски сложенија лексичка јединица била би дериват. Ипак, наглашава, да би се утврдио правац мотивације, мора се као главни, у одсуству формалног, узети семантички критеријум.¹¹ У мотивационом смеру од именице према глаголу статус мотивне речи остварује именица када је она са апстрактним значењем или је њоме означен какав процес или резултат процеса (*дол* → *долетџи*, *мисао* → *мислиџи*, *кашаљ* → *кашљајџи*) (Штасни, 2010, стр. 94–95). Према Клајновом мишљењу, именице од простих глагола по правилу означавају глаголску радњу, а међу њима је највише оних са значењем звука: *цик*, *хук*, *јек*, *крик*, *јаук*, *врисак*, *урлик* (Клајн, 2003, стр. 214).

Како је прихватљивија идеја да је именица изведена од глагола који је мотивисан ономатопејским узвиком од обрнуте претпоставке, именице попут *арлаук* ‘завијање (паса); вика, ларма’, *врека* ‘врекање, вечање’, *њака* ‘магарећи и сл. гласови, њакање’ и *сквика* ‘сквичање’ сматраће се изведеницама од глагола: *арлаукајџи*, *врекајџи/вечајџи*, *њакајџи*, *сквичајџи*, а не обрнуто. А пошто су недоумице у вези с утврђивањем деривационог статуса и деривационог смера често изазване недоследном лексикографском обрадом ономатопејских речи и њихових деривата, ни сам глагол

¹¹ У паровима типа глагол – deverбативна именица (*журиџи* – *журба*, *јаукајџи* – *јаук*) смер мотивације је од глагола ка именици, а не обрнуто, и то из разлога што је значење радње категоријално значење глагола, а не именица. Б. Ћорић разликује вишеструку мотивацију, којом означава појаву када један дериват може стајати у релацији према више основинских речи и паралелну (двосмерну или узајамну) мотивацију, која се јавља у случајевима када речи с истом основном једна другу мотивишу (*сџолар* ↔ *сџоларсџиво*) (Ћорић, 2008, стр. 27–30). Мотивација у смеру од глагола према именици (*јовориџи* → *јовор*, *ловиџи* → *лов*, *фијукајџи* → *фијук*) остварује се у случају када од две речи које су у творбеној вези једна има значење карактеристично за категорију којој припада друга, па је тако *друј* изведеница од *друјајџи*.

не би био прихватљив као мотиватор, већ би био схваћен као дериват првог степена, изведен од претпостављеног, реконструисаног узвика, док би глаголске и њима блиске именице биле другостепени деривати. У том случају деривационо гнездо индукује незабележени реконструисани узвик, а у њему се, осим већ описаних глагола и глаголских именица, могу наћи и други типови деривата: придевски, прилошки и др.

Семантичке карактеристике зоонимских ономастојеја

На семантичком плану, ономатопејски зоонимски узвици веома се ретко одликују полисемијом, али су зато њихови именички и глаголски деривати подложни ширењу семантичке структуре. У деривате се преноси целокупан семантички садржај мотивне ономатопеје (при чему се оглашавање животиње може поистоветити са самом животињом тако да одговарајући језички знак добије зоонимски денотат). У семантичком садржају деривата ономатопејског порекла, осим експлицитних, могу бити активне и имплицитне семе, које индукују полисемију. Посебно су продуктивне компоненте које се односе на тоналитет, интензитет или дужину трајања оглашавања одређене животиње, као и семе колективне експресије, посредством којих се транспонује примарно значење деривираниог глагола или именице са животињског домена на људски, при чему се секундарна реализација најчешће односи на говорну активност, специфичног садржаја или начина на који се одвија. Особине које се у колективној свести или експресији приписују полазном појму (оглашавање животиње) по правилу су негативне, а та врста експресивности се остварује у циљном појму (говор човека) (Гортан-Премк, 2004, стр. 115).

Као што је истакнуто, зоонимски ономатопејски узвици најчешће имају само једну реализацију, која указује на подражавање животињског оглашавања. У њиховом семантичком садржају улогу архисеме има компонента којом се упућује на језичко изражавање животињског оглашавања, док се диференцијалном семом, идентификационог типа, даје податак о животињском денотату за који је наведено оглашавање специфично. То показују следећи примери с дефиницијама преузетим из РМС:

бе ‘узвик којим се обележава или подражава, опонаша глас овце, јагњета, телета’;

бле ‘узвик којим се обележава или подражава, опонаша глас овце, јагњета, телета’;

йију ‘узвик којим се означава пијукање’;

ци ‘узвик за подражавање гласа миша или малог птића’;

цију ‘узвик за подражавање пискавог, продорног гласа који пуштају мишеви, ситније птице и сл.’

Код неких примера речници бележе неколико различитих семантичких реализација, али се ту, по свој прилици, не би могло говорити о полисемији, већ пре о платисемији, тј. могућности ономатопејских лексема да опонашају веома сличне, готово идентичне звуковне ефекте, на основу аудитивног утиска, на пример: *ip* 1. оном. узвик за подражавање: а. 'гласа пса и неких дивљих животиња'; б. 'гласа разних птица, нарочито грлица'; в. 'гласа малог детета које још не говори'; г. 'грготања, клокотања течности'; д. 'пуцњева или плотуна; узвик за вабљење или терање свиња' (РСАНУ). Исти принцип може се запазити и код ономатопејског узвика *бу*, при чему су лексикографи одлучили да опонашање сличних звукова у речнику прикажу као два одвојена семантичка садржаја: 1. 'за подражавање букања (бикова, волова и сл.)'; 2. 'за подражавање пуцања, грувања топа, пушке и сл.' (РСЈ). Сличност међу наведеним звуцима остварује се на плану интензитета и дужине трајања.

Међутим, полисемија се свакако односи на случајеве када се у лексикографским дефиницијама недвосмислено диференцира примарно значење, које се тиче животињског оглашавања, и секундарно, метафорично, које се односи на људски говор, на пример: *ia* 'узвик којим се подражава, опонаша а. глас неких птица (гусака, врана итд.); дуг и досадан разговор'. Метафорично транспоновање омогућиле су семе у примарном садржају, које се првенствено односе на аудитиван утисак. Наиме, једнолично понављање исте звучне секвенце делује непријатно, иритантно на перципијента, изазивајући у њему осећај досаде. Исти осећај у перципијенту ствара испразан говор, без садржаја, заснован на бескрајном понављању, што омогућава појмовно повезивање животињског оглашавања и људског говора. Ова врста преноса по правилу је експресивно обојена.

Глаголи ономатопејског порекла најчешће у секундарним семантичким реализацијама остварују значења из домена људског. У првом реду та значења тичу се говорне активности, која се по неком специфичном детаљу повезује са животињским оглашавањем. Иначе, обимније истраживање глагола говорења у српском језику показује да се говорна активност врло често идентификује са звуцима из природе, те да управо многи ономатопејски глаголи у секундарним реализацијама упућују на говор: *длејайи*, *друндаји*, *дучаји*, *иракаји*, *иракџаји*, *ирмеји*, *жуборџи*, *крешијаји*, *кукаји* итд. Семантичким транспоновањем из примарног, природног у секундарни, људски домен најчешће настају тзв. квалификативни глаголи говорења, којима се описује и вреднује садржај говорења, висина тона и начин говорења. Укључивање комуникативне компоненте често се одражава на плану моделовања реченице зато што већина интранзитивних глагола са новом семантиком добија обележје транзитивности (Штрбац, 2011, стр. 152–162).

У основи асоцијативног повезивања животињског оглашавања и говора може бити и естетски утисак перципијента. Уколико се глаголом

ономатопејског порекла именује животињски звук који је пријатан човеку, онда ће иста лексема обележити и говорну активност са идентичним аудитивним својствима, нпр. *јукайи* 1. ‘испуштати глас *ју* (о голубу, гугутки и сл.)’; 2. б. ‘нежно говорити, умиљавати се’; г. ‘шаптати коме шта на уво, говорити’ (РМС). И ономатопејски глагол *цвркуйаји* обухвата два подзначења а. ‘производити цвркут, оглашавати се цвркутом (о ситним птицама певачицама, цврчку и сл. инсектима)’; б. фиг. ‘говорити гласом сличним цвркуту; весело ћеретати’ (РСЈ). Исти модел семантичког транспонованања запажа се и код девербативног придева *цвркуйав* – 1. ‘који много цвркуће’; 2. фиг. ‘који говори гласом сличним цвркуту, ћеретав’; 3. ‘који подсећа на цвркутање, сличан цвркутању’ (РСЈ).

Насупрот томе, говор непријатан по звучном утиску поистовећује се с непријатним животињским оглашавањем, као што је, на пример, магареће – *њакайи* 1. ‘испуштати гласове својствене магарцу, ревати (о магарцу или ономе ко опонаша магарца)’; 2. фиг. пеј. ‘говорити, причати, певати и сл. непријатним гласом сличним магарећем оглашавању; уњкавим гласом њакати, цмиздрити’ (РСЈ).

Понекад говорна активност по висини тона којим се остварује или сличним звучним ефектима подсећа на животињско оглашавање, што представља основу за семантичко транспонованање код глаголских лексема ономатопејског порекла, на пример, *вречайи* 1. ‘вечати, векетати, мекетати (обично о кози)’; 2. ‘одавати глас сличан вречању, врештати, јечати’ (РМС). По истом моделу остварује се семантичка дисперзија код глагола *іракнуйи* 1. ‘пустити грак (о гаврану, врани и сл.)’; 2. ‘викнути, повикати’ (РМС), а сличан принцип налазимо и код глагола *іріуйаји* 1. ‘производити гргут, гукати, гугукати, грчати (о грлици)’; 2. ‘говорити или певати грлено, промукло’ (РСЈ) и његовог именичког деривата *іріуји* а. ‘гласови грлице или голуба, гугут’; б. фиг. ‘грлени смех или говор’ (РСЈ).

Осим говорне активности, и други облици људског оглашавања могу бити исказани речима ономатопејског порекла: *ірокйаји* 1. ‘пуштати гласове *іро*, *ірок*, роктати (о свињи)’; 2. а. ‘смејати се гласно и испрекидано, кикотати се, грохотати’; б. ‘гласно, испрекидано и тешко дисати, соптати; хркати’; *ірокоји* 1. ‘глас свиње, гроктање, роктање’; 3. ‘грохот, кикотање’ (РСЈ).

С. Новокмет (2017) закључује да се „људи идентификовањем са животињама најчешће деградирају а зоонимска метафора је учестало средство експресивног истицања непожељних људских карактеристика“ (стр. 106), што би се свакако односило и на секундарне реализације ономатопејских речи када се њихов садржај приписује човеку, и то још сведеније на ниво говора, изражавања. Овакве семантичке и експресивне вредности заступљене су и у именичким дериватима ономатопејског порекла којима се у примарном значењу денотира животиња, а у секундарном особа: *іакуша* 1. нар. ‘врана’; 2. фиг. пеј. ‘торокуша, брбљивица’ (РСЈ).

Поједини ономастојејски глаголи одликују се израженијом способношћу за семантичко варирање. Они, поред ономастојејског значења као примарног, остварују и друге реализације, на основу којих припадају различитим семантичким категоријама глагола: *сикџајџи* 1. ‘испуштати оштар и испрекидан шум, глас који подсећа на продужено изговарање гласа *с* (о змијама и неким птицама)’; 2. фиг. ‘обраћати се некоме оштрим, грубим, увредљивим изразима, оштро грдити, нападати некога’; 3. ‘уопште производити оштар, испрекидан звук (*Вешар сикће*)’; 4. ‘шиктати, шикљати; фиг. живо, брзо издијати (*Из очију сикће мржња*)’ (РСЈ). Секундарне семантичке реализације остварене су под утицајем компонената имитативног карактера – денталног и безвучног консонанта *с*, што се перципира као кратко и оштро, али и претеће, јер је то глас који производи змија, животиња опасна по човека.

Закључак

На основу анализе спроведене на зоонимској скупини ономастојејских речи, која је показала њихове творбене и семантичке специфичности, може се закључити да оне не представљају периферни део лексичког система, већ да, напротив, заузимају у њему сасвим особено место. Као имитативне језичке јединице, мотивисане звуцима којима се оглашавају животиње, зоонимске ономастојеје се уклапају у Хердерово схватање о пореклу језика. Процес стварања ујезиченог ономастојејског израза креће се од идентификације животиње на основу човекове аудитивне перцепције њеног оглашавања, имитације животињског оглашавања расположивим фонетским средствима у датом језику и лексикализације и граматикализације имитативног обрасца.

С морфолошког аспекта, све зоонимске ономастојеје су узвици, који представљају природну вокалну адаптацију на окружење. На деривационом плану већина има индуктивну способност за стварање деривата. У појединим случајевима пак долази до блокирања деривације, што може бити условљено гласовним саставом ономастојејског израза или постојањем одговарајућег лексикализованог глаголског облика са истом семантичком вредношћу коју има ономастојејски узвик, па и постојањем различитих обличних варијаната за означавање истог ономастојејског садржаја, што је такође у вези са њиховим фонетским устројством, те дуже, редулициране форме имају израженији деривациони потенцијал. Мотивни ономастојејски узвици формирају гнезда сличног обима и састава. Најпродуктивнија је творба глагола, који преузимају индуктивну функцију и формирају читав низ придевских и именичких деривата са различитом денотацијом (атрибутивне именице са човеком као денотатом,

зооними). За глаголе и именице, који се несумњиво осећају као мотивисане речи, али чији ономатопејски мотиватори нису регистровани у речницима, може се претпоставити реконструисани ономатопејски узвик који даје глаголске деривате првог степена и именичке деривате другог степена. Анализа деривата ономатопејског порекла потврђује Хердеров став да је човек најпре интерјекцију претворио у глагол, а именице су касније настале из глагола путем апстракције.

На семантичком плану, зоонимске ономатопеје су претежно једнозначне речи, али њихови деривати – глаголи и именице одликују се полисемичношћу, у чијој је основи најчешће метафорично транспоноване са животињског као полазног домена на људски као циљни, што је често праћено негативном експресивношћу, која иде у правцу погрдног, мада има и другачијих примера.

Извори

- РМС – *Речник српскохрватској књижевној језика*, I–VI. Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.
- РСАНУ – *Речник српскохрватској књижевној и народној језика*, I–. Београд: САНУ – Институт за српски језик САНУ, 1959–.
- РСЈ – *Речник српској језика*. Нови Сад: Матица српска, 2007.

Литература

- Ајдановић, М. (2008). *Функционално оиперећење суфикса за обележавање особа*. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Ајдановић, М. (2022). *Стандардни српски језик 2: Морфологија*. Нови Сад: Филозофски факултет. Преузето са: <https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2022/978-86-6065-706-2>
- Гортан-Премк, Д. (2004). *Полисемија и организација лексичкој система у српскоме језику*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Грицкат, И. (1955). Деминутивни глаголи у српскохрватском језику. *Јужнословенски филолој*, XXI, 45–96.
- Драгићевић, Р. (1998). О ономатопејским именицама са елементом -иј у суфиксу. *Јужнословенски филолој*, LIV, 121–130.
- Клајн, И. (2003). *Творба речи у савременом српском језику. Друи део – суфиксација и конверзија*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Новокмет, С. (2017). Метафорична значења животињских назива која се односе на човека ниске интелигенције у српском језику. *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику*, 60 (1), 103–119.
- Пипер, П. и Клајн, И. (2013). *Нормативна граматика српској језика*. Нови Сад: Матица српска.

- Стевановић, М. (1964). *Савремени српскохрватски језик (Грамањички системи и књижевнोजезичка норма – увод, фонетика, морфологија)*. Београд: Научна књига.
- Торић, Б. (2008). *Творба именица у српском језику (огађране теме)*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Штасни, Г. (2010). Мотивациони смерови у деривационим процесима. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, LIII (2), 89–97.
- Штрбац, Г. (2011). *Дојуне комуникативних јлајола: синтаксичко-семантички и лексикографски опис*. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Barčot, B. (2014). Onomatopejski glagoli kao sastavnica u hrvatskim, ruskim i njemačkim zoonimskim frazemima. У: I. Vidović Bolt (ur.), *Životinje u frazeološkom ruhu – Animalistički frazemi u slavenskim jezicima* (9–21), Zagreb: FF press.
- Fitch, W. T. (2010). *The Evolution of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gligorić, I. M. (2017). Sintaktičko određenje uzvika. *Rasprave. Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 43 (2), 343–358. Преузето са: <https://hrcak.srce.hr/191071>
- Mrazović, P. i Vukadinović, Z. (2009). *Gramatika srpskog jezika za strance*. Sremski Karlovc: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Pinker, S. & Bloom, P. (1990). Natural Language and Natural Selection, *Behav Brain Sci*, 13(4), 707–784.
- RKT – *Rečnik književnih termina* (1986). Београд: Nolit.
- Skok, P. (1971). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

Gordana R. ŠTASNI
 Gordana R. ŠTRBAC
 University of Novi Sad
 Faculty of Philosophy
 Department of Serbian Language and Linguistics

Derivational and Semantic Characteristics of Zoonymous Onomatopoeia in Serbian

Summary

The paper discusses the derivational and semantic characteristics of zoonymous onomatopoeia, based on the imitation of animal sounds. According to their morphological and communicative features, these units are primarily interjections. Nevertheless, from other onomatopoeic words, zoonymous onomatopoeias stand out for their productivity and semantic and derivational characteristics. The methodology applied in the work includes the usual procedures for semantic-derivative research — analysis of the formation structure of derivatives and the application of

elements of componential analysis in the interpretation of the semantic extension of the observed units.

Derivative analysis shows that most of these units have the inductive ability to create derivatives. In some cases, the derivation is blocked, which can be conditioned by different causes. Motive onomatopoeic interjections form nests of similar content. The most productive is the formation of verbs, which take on an inductive function and form a whole series of new derivatives.

On the semantic level, zoonymous onomatopoeias are mostly one-meaning words, but their derivatives, verbs and nouns, are characterized by polysemy, the basis of which is most often a metaphorical transposition from the animal to the human as a designate, which is often accompanied by negative expressiveness, which goes in the derogatory direction, although there are other examples by positive expressiveness.

Keywords: zoonymous onomatopoeia; semantic-derivational potential; blocking; derivational direction; Serbian.

Овај чланак је објављен и дистрибуира се под лиценцом *Creative Commons ауторство-некомерцијално 4.0 међународна* (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

This paper is published and distributed under the terms and conditions of the *Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International* license (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).